

“YURMOQ” LEKSEMASINING SEMANTIKASI VA TEZAUZUSI XUSUSIDA

Qahharova Sabohat Abdugʻafurovna

Oʻzbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Til birliklarining maʼnolari haqidagi asosiy maʼlumotlar mavjud lugʻatlarda aks etadi. Tilshunoslik fani taraqqiyotining hozirgi bosqichida leksikografiya lugʻatni muloqot dinamikasidan kelib chiqib uning maʼnosini tavsiflaydi. Shu sababdan lugʻat tadqiqotchilarning doimiy diqqat markazida boʻlgan va shunday boʻlib qoladi.

Mazkur maqolada mavzuga doir oʻzbek, rus va ingliz tillaridagi ilmiy manbalar hamda internet saytlaridagi lugʻatlardan maqsadli foydalanilgan holda bugungi kun tilshunoslari oldida turgan dolzarb muammo sanalgan. Semantik, ontologik lugʻat hamda tezauruslar xususida soʻz boradi, tegishli ilmiy xulosalar chiqariladi hamda amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: lugʻaviy birliklar, sinonim, semantik lugʻat, ontologik lugʻat, tezaurus, thesaurus.com, Collins Thesaurus va Oksford Thesauruslar

Kirish. Til tizimida lugʻaviy birliklarni semantik jihatdan oʻrganish hozirgi zamon tilshunosligining muhim vazifasidir. Ushbu muammoni hal qilishda til birliklarining, xususan, harakat semali lugʻaviy birliklarning semantik nazariyasi muhim rol oʻynaydi. Afsuski, hozirgi kunda oʻzbek tilshunosligida rus, ingliz tillarida yaratilgan semantik, ontologik lugʻat hamda tezauruslarning yoʻqligi hozirgi zamon tilshunosligimizning dolzarb muammolaridan biridir. Birgina rus tilshunosligiga nazar tashlaydigan boʻlsak, semantik lugʻatlarning bir nechta turlari ishlab chiqilganligini koʻrishimiz mumkin [1,2,3], hatto olti jildidan iborat semantik lugʻat mavjudligi, uning 4-jildi bevosita leksik maʼnoga ega mustaqil feʼllar xususida boʻlib, ular bir qator maʼnoviy guruhlariga tasnif qilinib, izohlanganligini taʼlidlash lozim [4].

Bu kabi lugʻatlar nafaqat oʻzbek tilining mukammal milliy hamda taʼlimiy korpusini yaratishda, balki ona tili sanalgan oʻzbek tilida soʻzlashuvchilarning ham, oʻzbek tili ona tili boʻlmaganlarning ham soʻz boyligini rivojlantirish va boyitishda amaliy yordamchi boʻlib xizmat qiladi va nutqdagi noaniqlik va xatolarning oldini oladi. Shu bilan bir qatorda taʼlim maqomiga ham ega boʻlishi oʻzini oqlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). XX asr oʻzbek tilshunosligida olim Sh. Rahmatullayev tomonidan yaratilgan til birliklarining sinonim, antonim kabi lugʻat turlariga tayangan holda oʻzbek tilining kompyuterga asoslangan lingvistik-leksikografik bazasini yangilash zarurligi bugungi kun tilshunoslari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Shu bois yuqorida keltirilgan semantik, ontologik lugʻat hamda tezauruslarni ishlab chiqish xususida tadqiqotchi olimlarimiz ilmiy nashr va jurnallarda oʻz fikr-mulohazalarini keltirib oʻtishgan [7,8]. Rus va ingliz tillarida tezaurus lugʻatlarning sara namunalari yaratilgan boʻlib, xususan, ingliz tilshunosligining bir qator leksikografiyasiga oid saytlarida, jumladan, <https://www.merriam-webster.com/thesaurus> saytida “yurmoq” lugʻaviy birligining 146 ta semasi (synonyms of walk), <https://www.macmillandictionary.com/thesaurus> saytida esa 82 ta semasi (definitions of walk), <https://www.yourdictionary.com> saytida mazkur soʻzning 117 taʼrifi misollar bilan izohlab koʻrsatiladi. 1998-yil Rossiya Fanlar akademiyasi tilshunos olimlari tomonidan 6 jildidan iborat, soʻzlar va maʼnolar sinflari boʻyicha tizimlashtirilgan rus tilining semantik lugʻati nashr etilgan. Bu lugʻat, umuman olganda, 300 000 ga yaqin leksik birliklar – soʻz va frazeologik birliklarning maʼnolarini qamrab olgan. Har bir jild mustaqil leksikografik tadqiqot boʻlgan alohida tayyor ish hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). “Yurish” harakati semali feʼllarning tadqiqot predmeti sifatida tanlanishi, bu feʼllarning oʻzbek tili lugʻatida yetarlicha katta qatlamini tashkil etishi kommunikativ nuqtayi nazardan muhim ahamiyatga ega. Ushbu semali feʼllarning aksariyati polisemantik boʻlib, M. Brealning kuzatishiga koʻra, “bir soʻzda qancha koʻp maʼno toʻplangan boʻlsa, u intellektual va ijtimoiy faoliyatning turli tomonlarini ifodalaydi deb taxmin qilish uchun koʻproq asos boʻladi” [5].

Fe'ning semantik tuzilishi "barcha boshqa grammatik kategoriyalarga qaraganda ko'proq sig'imli va moslashuvchan" [6] bo'lgani uchun, uning tizimli tavsifi uchun uning semantik makonini ajratishning umumiy mezonlarini aniqlash kerak. Bu mezonlarning asoslanishi ishning ilmiy yangiligini tashkil etadi.

“Yurmoq” fe'lining semalari <https://www.yourdictionary.com> saytida quyidagicha beriladi:

The screenshot shows the 'YourDictionary' website interface. At the top, there's a search bar with the word 'walk' entered. Below the search bar, the page is titled 'Walk definition' with a phonetic guide 'wôk' and a speaker icon. There are tabs for 'Meanings', 'Synonyms', and 'Sentences', with 'Meanings' currently selected. Under 'Meanings', there's a section for 'Words form:' showing 'walked', 'walking', and 'walks'. Below this, there's a 'See word origin' link and a 'Frequency' bar. The main content area lists three definitions of 'walk':

- To go on foot for pleasure or exercise; stroll.** Example: *Walked along the beach looking for shells.* This definition is marked as a 'verb' and has 9 likes and 6 comments.
- To traverse by walking (analogous gradual movement).** Example: *I walked the streets aimlessly. Debugging this computer program involved walking the heap.* This definition is also marked as a 'verb' and has 1 like and 0 comments.
- To conduct oneself or behave in a particular manner; live.** Example: *Walks in majesty and pride.*

- **Tahlil ba natijalar (Analysis and results).** O'zbek tilida ham “yurmoq” fe'lining xuddi shu shaklda sememasini izohlash mumkin.

	Ta'rif	Sinonimlari	Misol
1	Piyoda sayohat qilish harakati	yurmoq, sayr qilmoq, kezmoq, sayohat qilmoq, aylanmoq	Hozir o'rtoqlarim tog'ni <u>aylanib yurishibdi.</u>
2	Oyoq yordamida qadam tashlab, oldinga siljish	yurmoq, qadam tashlamoq, odimlamoq, qadam ranjida qilmoq,	Abbos ikki qadam tashlab o'ylanib qoldi.
3	Yurish usulining turli holatlarda berilishi	yurmoq, gandaraklamoq, lapanglamoq, emaklamoq, o'rmalamoq	Rahmonqul uyiga gandaraklab kirib keldi.

Yuqorida keltirilgan jadvalni yana davom ettirish mumkin.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Hozirgi kunda elektron tezauruslarning, internetda bir nechta qulay variantlari mavjud. Bularga thesaurus.com, Collins Thesaurus va Oksford Thesauruslari misol bo'la oladi. Foydalanuvchilar sinonimlar va antonimlarning to'liq to'plamini ko'rish uchun so'zni kiritishlari kerak. Qolaversa, matn protsessorlarining ko'p dasturlarida to'g'ridan to'g'ri o'rnatilgan tezauruslar mavjud. So'z ustiga sichqonchaning o'ng tugmachasini bosish va menyuni to'g'ri tanlash orqali foydalanuvchilar sinonimlarning butun ro'yxatiga va hatto qalqib chiquvchi tezaurusga kirishlari mumkin.

Xulosa shuki, Zamonaviy semantik, ontologik lug'at hamda tezauruslar axborot izlashning muhim vositalaridan biri bo'lgan ilmiy tadqiqotda, kompyuter lingvistikasi, korpus tilshunosligida alohida o'rin tutadi, qolaversa, tarjima jarayonidagi noqulayliklarni bartaraf etadi. Ilmiy kutubxonalarda esa ma'lumotni tarqatish jiddiy shakllantirilgan tezaurusni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лексико-семантические группы русских глаголов: Учебный словарь-справочник. / Под общ. Ред. Т. В. Матвеевой. Свердловск, 1988.
2. Русский семантический словарь / Сост.: Ю. Н. Караулов, В. И. Молчанов, В. А. Афанасьев, Н. В. Михалёв. М., 1982.
3. Русский семантический словарь: Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову / Отв. ред. С. Г. Бархударов. М., 1982.
4. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений: В 6 т. / Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: "Азбуковник", 1998
5. Michel Breal Essai De Semantique. Science Des Significations. (1924), Slatkine Reprints 1 Janvier 1976. Sciences humaines & sociales
6. Виноградов В.В. Русский язык, грамматическое учение о слове, Изд. 3-е. М., 1986.
7. Suyunov B.T. Tezaurus va kompyuter texnologiyalariga doir. // Kompyuter Lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar. Respublika ilmiy-texnikaviy konferensiya // Vol. 1 №. 01 (2021) 134-139-b.
8. Abjalova M., Sharipov E. O'zbek tezaurus lug'ati uchun sifat turkumi bazasini yaratish masalasi // kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim, istiqbollar. Respublika ilmiy-texnikaviy konferensiya. Vol. 1 №. 01 (2021) 189-193-b.
9. <https://www.merriam-webster.com/thesaurus>
10. <https://www.macmillandictionary.com/thesaurus>
11. <https://www.yourdictionary.com>